

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI TEHNOLOGIE
„GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

Doctorand:

Dana Maria FÂRȚALĂ (BENDRIȘ)

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

TÂRGU MUREȘ

2025

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI TEHNOLOGIE
„GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: FILOLOGIE**

MIHAIL SEBASTIAN. STUDIU MONOGRAFIC

Doctorand:

Dana Maria FÂRȚALĂ (BENDRIȘ)

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

TÂRGU MUREȘ

2025

SUMAR

ARGUMENT

CAPITOLUL I

ÎNTRU BIOGRAFIE ȘI LITERATURĂ. DILEMELE IDENTITĂȚII

1.1. Copilăria și adolescența

1.2. Mihail Sebastian la „Cuvântul”

1.3. Etapa pariziană

1.4. Apogeul creativității

CAPITOLUL II

UNIVERSUL PROZEI

2.1. Romanul românesc. Schiță sintetică

2.2. Mihail Sebastian – modele ale epicului

2.3. Concepția despre roman

2.4. Romanele. Obiectiv și subiectiv

2.5. Măștile personajelor

2.6. Particularități ale discursului narativ. Artă portretului

CAPITOLUL III

DRAMATURGIA. VIZIUNE ȘI CONSTRUCȚIE SCENICĂ

3.1. Particularități ale dramaturgiei interbelice

3.2. Universul tematic

3.3. Jocul de-a vacanța – o comedie lirică

3.4. *Steaua fără nume*. Între real și ideal

3.5. *Ultima oră*. Comicul satiric și politic

3.6. *Insula*. Utopia ca refugiu

3.7. Discursul didascalic

CAPITOLUL IV

JURNALUL CA MASCĂ A DESTINULUI

4.1. Discursul identitar între autobiografie și ficțiune. Autoportretul și imaginile eului

4.2. Mihail Sebastian – reprezentări ale eului în *Jurnal*

CAPITOLUL V

PUBLICISTICA

5.1. Conștiința literaturii

5.2. Mihail Sebastian - critic literar

5.3. Cronicar dramatic

5.4. Comentator politic

5.5. Publicistică, biografie, literatură

CAPITOLUL VI

DOSAR DE RECEPTARE CRITICĂ

6.1. Receptarea antumă

6.2. Receptarea postumă

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

MIHAIL SEBASTIAN. STUDIU MONOGRAFIC

REZUMAT

Finalitatea prezentei teze de doctorat este reprezentată de examinarea personalității lui Mihail Sebastian și a operei sale, prin situarea scriitorului în contextul socio-cultural al epocii ce a determinat traiectoria unui destin cu amprentă tragică. Demersul nostru critic valorifică modalitățile investigării critice prin analiza palierelor creației lui Sebastian, elementele de noutate ale demersului nostru derivând din descifrarea corelațiilor și corespondențelor între avatarurile biografiei și universul ficțional, dar și prin sugerarea unor perspective de lectură ce expun dilemele și aporiile identității, perspective justificate de reintrarea scriitorului în atenția criticii și a publicului cititor, mai ales prin Jurnal, dar și prin celelalte laturi ale creației, reevaluate și redimensionate din unghiuri inedite de lectură.

Așa cum încercăm să sugerăm prin titlu și prin structura tezei de doctorat am căutat să concentrăm interesul cercetării asupra raportului dintre autobiografie și ficțiune, prin corelarea faptului de viață, cu reprezentările sale în Jurnal, sau cu alte documente din epoca interbelică. Am căutat să trasăm liniile semnificative ale fizionomiei estetice a scriitorului, coroborate cu crezul său artistic, cu maniera de creație, analizată în dinamică imanentă, sau în comparație cu alte opere și scriitori din perioada interbelică. Criticat sau elogi, ignorat sau revendicat cu emfază retorică, marginalizat sau ridicat în slăvi, Mihail Sebastian și-a păstrat, în timp, actualitatea, capacitatea de expresie și autenticitatea creatoare, cu atât mai mult cu cât epoca în care a creat a fost, în ciuda exceselor ideologice de dreapta, un moment de maximă dezvoltare culturală, de împlinire a unor aspirații, prin nume și creații de anvergură și rezonanță, intrate în patrimoniul nostru cultural. Prin destinul său identitar singular, Mihail Sebastian s-a remarcat ca un spirit analitic și empatic, receptiv la experimente și inovații literare, un temperament empatic, cu o scriitură ce îmbină reprezentarea mimetică și dinamica scriiturii confesive, delimitându-se astfel o structură biografică dilematică nelipsită de acuitatea raționalismului și de forță imaginativă. Scriitor înzestrat, Sebastian a fost un eseist debordant, expresiv, substanțial, teoretician al romanului și autor de romane în care interioritatea este un corolar al aspirației spre autenticitate morală.

Criticii cu care a fost contemporani au aprecia talentul scriitorului, cultura sa, intuiția, inteligența, vocația unui umanism elevat, în ciuda prejudecății care mai persistă uneori a unui scriitor de raftul al doilea, sau „de sertar” (Nicolae Manolescu). Receptarea critică a operei lui Mihail Sebastian cuprinde câteva studii ample publicate înainte de 1989. E vorba de monografia *Mihail Sebastian* a Corneliiei Ștefănescu (1968), apoi cartea Dorinei Grăsoiu *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, antologia de texte critice *Mihail Sebastian interpretat de...*, îngrijită de Anatol Ghermanschi sau cartea lui Ion Brăescu *Mihail Sebastian, cercetător al literaturii franceze* (1965). Acestor contribuții exegetice li se adaugă unele cărți importante publicate după anul 1989, prin care sunt explorate aspecte și laturi mai puțin cunoscute ale biografiei și activității literare a lui Sebastian: Iulian Băicuș, *Mihail Sebastian, proiecții pe ecranul culturii europene* (2007), Romulus Bucur, *Mihail Sebastian sau despre inconvenientul de a te fi născut evreu* (2007), Mihai Iovănel, *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o*

monografie ideologică (2012), *Marta Petreu, Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu-Mihail Sebastian* (2016) etc.

Recurgând la scriitura autobiografică, scriitorul refuză orice emfază romantică, orice retorism al clamării eului, literatura fiind dedicată sondării lucide a abisului interiorității, aptitudinile sale epice definindu-se prin examinarea psihologiei feminine, în timp ce talentul său de dramaturg fiind unul notabil, prin piese de autentică valoare, care au cunoscut un succes de public deosebit. În același timp, Jurnalul lui Sebastian este una dintre cele mai importante mărturii autobiografice ale literaturii române moderne, cronică a unui eu frământat, dar și cronică a vieții politice și culturale din perioada interbelică, surprinsă în detaliile sale cele mai fine. Dispariția lui Sebastian, la doar 38 de ani, după ce o existență frământată care a cunoscut umilințe, privațiuni și agresiuni ale ideologiei antisemite, reprezintă o crudă ironie a unui destin irosit, ce ilustrează un zbor frânt spre orizonturile unei creații neterminate, în plină putere creatoare.

În prezenta teză de doctorat ne-am propus să analizăm, din perspectivă monografică, personalitatea lui Mihail Sebastian, figură emblematică a literaturii române a secolului XX, cu o operă diversă și complexă (proză, dramaturgie, critică literară, publicistică și cronică muzicală). Născut într-o familie simplă de evrei, numele său din actele de stare civilă fiind Iosif Mendel Hechter, scriitorul a folosit uneori pseudonime, unul dintre ele fiind Victor Mincu, măștile onomastice având rolul de a camufla condiția sa evreiască. Sebastian a fost persecutat în perioada celui de al doilea Război Mondial, epocă în care a scris un Jurnal memorabil, publicat postum, atât în SUA, cât și în Europa, o capodoperă a genului autobiografic de o importanță documentară și literară remarcabilă, în care scriitorul evocă scene, figuri umane și mărturii ale antisemitismului românesc din timpul războiului, redând avatarurile unei condiții care purta stigmatul de a fi evreu, într-o societate naționalistă, impregnată de o ideologie extremistă, astfel încât datorită originii sale, lui Sebastian i s-a interzis în anii '40 reprezentarea pieselor de teatru *Jocul de-a vacanța* și *Steaua fără nume*. Mihail Sebastian a scris patru romane, la doar 25 de ani a apărut romanul *Femei*, un an mai târziu scriitorul cunoscând notorietatea cu romanul *De două mii de ani*, carte vie și tulburătoare despre antisemitism și despre existența unui tânăr intelectual evreu în România. Sebastian a început să țină jurnal până la moartea sa, în anul 1945, jurnalul fiind scos ilegal din România comunistă în anul 1960 și publicat mai târziu. Apariția jurnalului a fost considerată un adevărat eveniment editorial, prin mărturiile despre biografia scriitorului, despre viața literară din epocă și despre contextul social-istoric al vremii, marcat de discriminări și persecuții împotriva populației evreiești între anii 1930-1940. În afară de documentarea asupra evreității sale într-un moment de criză, jurnalul lui Sebastian abundă în relatări despre relațiile amoroase, despre neînțelegeri, pasiuni, reconcilieri, în notații vii, dinamice, expuse cu sinceritate și luciditate, de notorietate fiind iubirile sale, mai ales cu actrița Leni Caler, iubiri care pot fi percepute ca un contrapunct la tabloul confuziei ideologice și al derapajelor din România anilor 1935-1945, când zeci de mii de evrei au fost deportați în lagărele naziste. La fel ca protagonistul romanului său *De două mii de ani*, Mihail Sebastian a trăit sub spectrul antisemitismului, ca student, apoi ca avocat și ca scriitor, mai întâi sub impactul retoricii antisemite, exacerbate apoi sub semnul violenței, al agresiunii. „«Evreu laș» [...]. Am crescut cu acel strigăt, am fost scuipat pe la spate”, scrie Sebastian la începutul cărții. Nu doar abuzul și violența străinilor sunt ilustrate în paginile sale autobiografice, ci și unele

afirmații antisemite ale unor prieteni, colegi și mentori care se rinocerizează, ca să folosim un verb cu accent ionescian, se transformă din liberalii burghezi intelectuali în antisemiți virulenți.

Este perioada în care Sebastian devine șomer, în care piesele sale nu pot fi jucate în teatre, scriitorul trăind un tot mai acut sentiment de solitudine. Modul în care a trăit Mihail Sebastian într-o ambianță antisemită este ilustrativ și prin prisma unui episod biografic din anul 1934, când Sebastian îl roagă pe filosoful și publicistul Nae Ionescu să scrie o prefață la cartea sa *De două mii de ani*. Filosoful îi trimite un text injurios de-a dreptul la adresa condiției sale de evreu, text pe care Sebastian acceptă să îl publice ca prefață la romanul său, continuând, cu toate acestea, să îl admire pe Nae Ionescu, fiind sincer îndurerat la moartea filosofului în 1940: „Acasă ieri dimineață, la două ore după moartea lui”, a scris el. „Îmi este atât de drag.” Sursele bibliografice folosite în cercetarea noastră vor fi cărți și articole din bibliografia operei și bibliografia critică, în volume sau în periodice, dar și site-uri web sau alte resurse electronice. Teza de doctorat își propune să analizeze universul acestui scriitor emblematic pentru tema identității și a condiției umane într-o epocă în care ideologiile scăpate de sub controlul rațiunii riscă să anuleze umanitatea. Obiectivul general pe care l-am urmărit este reprezentat de examinarea contextului istoric și literar, prin analiza comparativă a operelor scriitorilor din aceeași perioadă, sau prin interpretarea temelor și motivelor folosite în operele lui Mihail Sebastian. Structura tezei de doctorat este adecvată acestor obiective, dedicând capitole de dimensiuni diferite biografiei și raporturilor sale cu literatura, prozei, dramaturgiei, jurnalului, publicisticii, existând și un capitol dedicat receptării critice a operei lui Mihail Sebastian. Pentru atingerea acestor obiective am valorificat anumite metode care am considerat că sunt adecvate precum metoda documentării științifice, metoda istorică, metoda analizei comparative, metoda interviului metoda analizei pe text.

Scriitor „canonic într-un canon care nu mai este cel estetic”¹, Mihail Sebastian a avut o existență tumultuoasă, datorită în primul rând condiției sale identitare de scriitor evreu care a trăit într-o epocă în care ideologia de extremă dreapta a devenit dominantă. Destul de modest și sporadic receptată în primele decenii postbelice, opera lui Sebastian a cunoscut o revitalizare a interesului public și de critică literară după apariția *Jurnalului*, în contextul interesului major pentru literatura autobiografică (memorii, jurnal, însemnări de călătorie etc.): „Ultimele decenii au văzut ascensiunea memoriei ca fenomen atât politic (vezi cultivarea memoriei prin politici instituționale coerente și ample), cât și cultural-literar (în momentul de față, în Statele Unite nu sunt deloc rare cazurile de scriitori care până la 40 de ani au publicat măcar un volum de memorii, specie lăsată cândva pe seama senectuții; pentru a nu mai aminti de Franța înghițită de „autoficțiuni”).”² Literatura subiectivă s-a diversificat și a căpătat accente și forme inedite în perioada postdecembristă, datorită unei devalorizări a ficțiunii și a textelor ficționale, dar și prin prisma unei capacități de difuzare a scrierilor de acest tip pe alte canale decât cele tradiționale, prin dispunerea lor în spațiul online, pe internet sau pe diferite rețele sociale: „În România anilor '90, boom-ul literaturii subiective a fost interpretat, corect, drept contraofensiva unei îndelungi reprimări a informațiilor. Dar cauze diferite au condus la efecte similare. Insatisfacția față de ficțiuni se poate observa la nivel global. Sunt aici două cauze. În

¹ Mihai Iovănel, *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică*, Editura Cartea Românească, București, 2012, p. 5.

² *Ibidem*.

primul rând, creșterea exponențială a posibilității de publicare și arhivare a informațiilor personale, prin internet, au dus la explozarea în termeni cantitativi a premisei „Viața mea este un roman”. În al doilea rând, continuă acest raționament Mihai Iovănel, „în ultimele decenii, principiile raționaliste privind posibilitatea unui adevăr universal au cunoscut o continuă decădere. Cel mai puternic conector global a rămas etica, în calitate nu atât de disciplină filozofică aridă, cât în calitate de principiu politic prin care poate fi reclamată poziția de victimă în trecut și revendicată poziția centrală în prezent. E un fenomen care a putut fi observat și în Statele Unite (unde minoritățile etnice, culturale, sexuale etc. au fost reconsiderate prin politicile oficiale ale corectitudinii politice), și în țările postcomuniste (unde noile elite și-au croit capitalul simbolic din materialul unui „anticomunism” structurat a posteriori)”³. Toate acestea, scrie Mihai Iovănel, au dus la „dezdăcinarea autosuficienței esteticului, care și-a continuat viața burgheză doar în universități. Dar chiar și universitățile au trebuit să țină pasul: de aici, multitudinea de canonuri și de criterii de canonizare. Canonul-tip al începutului de mileniu este unul „impur”, întrucât premisele sunt amestecate”⁴. În România, Sebastian este nu singurul, dar „principalul autor care a devenit canonic pe stil nou, cu o importantă componentă etică. Datorează acest lucru, în bună parte, tabuizării oficiale a politicilor antisemite ale României, acute (în sensul de criminale) în anii '30 și mai ales '40 ai secolului XX – aceia în și despre care scrie Sebastian. Cum orice canon conține „adevărul” asupra unei perioade, Sebastian e în măsură să vorbească și despre adevărul epocii noastre: nu ca subiect, ci ca obiect al unei lecturi istorice, cât mai istorice”⁵.

Teza de doctorat pe care o propunem are un caracter monografic, reliefându-se printr-o perspectivă exegetică ce urmează două fire interpretative: unul spre cercetarea biografiei, celălalt spre studiul sistematic al operei, considerând cu argumente viabile validate de tradiție, că între cele două componente, viață și operă, există numeroase legături, intersecții și convergențe, deși nu putem fi de acord cu abordarea mecanicistă care relevă faptul că opera e consecință mecanică a existenței. Considerăm că există în ansamblul operei lui Mihail Sebastian un filon al subiectivității, un substrat autobiografic ce se regăsește în proză, dramaturgie, publicistică și, desigur, în paginile jurnalului. Desigur, Sebastian este un scriitor ce aderă la multe dintre trăsăturile generației din care face parte, generație ce plasează accentul asupra experienței și experimentului, asupra biografismului și trăirii uneori extreme, opera sa reflectând toate aporiile și particularitățile unei vieți trăite la extrem, în deplin exercițiu al lucidității și pasiunii, scriitorul fiind un martor atent al epocii, un actor și un regizor al propriilor gesturi, atitudini și împliniri, implicarea în propria existență și în climatul epocii fiind marcată de fervoare și dinamism al ideii. Ar trebui să privim opera lui Sebastian și din unghiul unei tulburătoare neterminări, pentru că firul vieții scriitorului a fost brutal retezat de un accident care ne-a refuzat posibilitatea de a vedea scrise și alte opere literare în cele trei genuri care l-au consacrat. În cazul lui Sebastian, convergențele și complementaritățile dintre viață și operă sunt evidente, studiul celor două componente fiind relevant din perspectiva imanenței textului, dar și a cunoașterii și asumării contextului social-istoric, marcat de involburările ideologice ale unei perioade în care extremele s-au apropiat primejdios de mult uneori, scriitorul fiind, în mod

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

paradoxal pentru un intelectual evreu, discipol al unui filosof de extremă dreapta, Nae Ionescu, prieten de idei și idealuri cu unii tineri creatori atrași de legionarism (Eliade, Cioran etc.), dar, de asemenea, atras de ideologia comunistă după 1944, fiind victimă a unui accident în anul 1945.

Literatura interbelică suferă schimbări estetice, mutații tematice și metamorfoze expresive în funcție de substratul ideologic și de replierile contextuale ale epocii, căci „perioada ulterioară Marii Uniri – observă Paul Cernat – redimensionează radical vechea tectonică geoculturală, iar centralismul economic și administrativ bucureștean produce, prin proiectul său omogenizant și unificator – pe fundalul crizei modernității europene și al avansului totalitarismelor – colapsul democrației parlamentare și dezmembrarea țării”⁶. România cunoaște acum o relativizare a normelor și libertăților democratice, un recul al liberalismului, prin recrudescența extremei drepte, în condițiile în care statul a fost incapabil să gestioneze o criză politică și economică prelungită, cu consecințe sociale grave, ce a condus la restricții și sacrificii din partea populației (criza economică din anii 1929-1933, „curbele de sacrificiu” din perioada guvernării Iorga-Argetoianu, disensiunile dintre partide și grupări politice, instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea, guvernarea antonesiană, marcată de abuzuri și crime odioase, intrarea României în război alături de Germania etc.), toate acestea conturează un tablou coșmaresc, ilustrat de tragedia evreilor din România, ei reprezentând „primejdia bolșevică și a invaziei capitalului străin, el e cauza corupției, a politicianismului, el e exponentul modernizărilor dăunătoare, al formelor de cultură străine și nocive”⁷. Victor Neuman și Keith Hitchins consideră relevante trei orientări importante care au determinat direcțiile ideologice și discursul politic în perioada interbelică. O primă orientare care ilustra „teoria integrării rapide și necondiționate în civilizația occidentală, cunoscută sub numele de europenism”, era susținută de E. Lovinescu și de Ștefan Zeletin⁸. A doua orientare, marcată de „teoria modelelor autohtone, numită și tradiționalism”⁹, a fost reprezentată de Nichifor Crainic și Lucian Blaga. Cele mai importante interbelice care au susținut ideologia modernismului sau a tradiționalismului au fost Sburătorul, condusă de E. Lovinescu, Gândirea (Nichifor Crainic), Mișcarea literară (Liviu Rebreanu), Cetatea literară (Camil Petrescu), Hiena (Pamfil Șeicaru). Camil Petrescu pleda, de exemplu, pentru statutul noocratic al revistelor, în contextul unei confuzii a valorilor într-o eră a pragmatismului și a devalorizării gustului public: „Gazeta și teatrul cultivă preferințele băcanilor, ale manicureuzelor, ale elevilor de administrație, ale nevestelor de chelneri îmbogățiți. Genii vulgare de periferie, lansate de gazetele de tiraj, odată cu «cele mai fine» săpunuri, au pătruns până la Universitate, până la porțile Academiei. Un număr festiv și un banchet dat în onoarea unui negustor de teatru întruneau adeziuni dintre cele

⁶ Paul Cernat, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, Editura Art, București, 2009, p. 10.

⁷ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, prefată de Pompiliu Teodor și Paul Cornea, Timișoara, Editura Amarcord, 1996, p. 177.

⁸ Ștefan Zeletin a publicat în perioada 1921-1922 o serie de articole în revista lui Dimitrie Gusti, *Arhiva pentru știință și reformă socială*, reunite în volumul *Burghezia română*, publicat în 1926. V. *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, 1996, p. 78.

⁹ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 104. Opinii similare regăsim și în Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a IV-a, trad. din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 333-373.

mai ales, rătăcite acolo cu inconștientă și elocvență, sau de calcule”¹⁰. E. Lovinescu, „îmblânzitorul”¹¹, cum îi spunea Tudor Arghezi, a întreprins, în Istoria civilizației române moderne (1924-1926) o vastă operațiune teoretică de modernizare a culturii române, prin sincronizarea cu valorile europene, conservându-se, desigur, emblema identitară a literaturii și culturii române. O poziție mediană, situată între tradiție și modernitate a avut Viața Românească, revistă de anvergură a poporanismului, în care dezbaterile despre specificul național și integrarea în arhitectura europenității erau destul de frecvente. Dimitrie Gusti considera că „trupul european” este „un continent uman, o construcție spirituală, o splendidă manifestare de voință și gândire”¹². Acest raport național/ european este tradus într-o dualitate conceptuală ce subîntinde teoria imitației (a „formelor fără fond”) a lui Maiorescu și teoria sincronismului a lui Lovinescu care vede în imitație „principiul formației instituțiilor noastre și elementul esențial al formației instituțiilor tuturor popoarelor”¹³, Preluând tezele sociologice ale lui Gabriel Tarde din *Les lois de l’imitation* (1890), Lovinescu le adaptează la climatul cultural românesc și le-a aplicat întregului fenomen cultural și spiritual românesc. Lovinescu rezumă, în lucrarea sa fundamentală despre civilizația română modernă, trăsăturile etnice ale poporului român, fără menajamente, într-o evaluare directă, obiectivă, lipsită de orice ornamente idilizante: „Naționalitate [...] se confundă cu pasivitate și cu incapacitate de adaptare. Stratificarea socială a tuturor popoarelor poate fi privită, așadar, ca o fericire: la temelie e o țăranime numeroasă, inertă, pasivă, tradițională, păstrătoare a naționalității, și deasupra clasele superioare, nobile odinioară, urbane astăzi, inteligente, receptive, prin care se introduc toate elementele civilizației universale și care, prin urmare, constituie adevăratul factor al progresului.”¹⁴

Lovinescu a fost un adept fervent al sincronizării cu valorile europene, al democrației, progresului și al civilizației moderne, citadine, în contrast cu întoarcerea în trecut, idilismul, ruralismul iar Istoria civilizației române moderne relevă, ilustrează și amplifică o astfel de concepție. Perioada de după 1918 cunoaște o diversitate de accente ideologice, între care două tendințe sunt dominante, una a liberalismului, care va funcționa cu multe sincope, cealaltă, extremă, a dreptei reacționare, în care un rol important îl are dezvoltarea milcării legionare, înființate în 1927 de Corneliu Zelea Codreanu, caracterizată prin naționalism extremist, emfază a superiorității etnice, care a avut numeroși aderenți în cadrul generației ’27, o generație a trăirismului exaltat, care s-a confruntat cu o severă criză morală și spirituală (Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Haig Acterian, Petru Comarnescu și, oarecum, Mihail Sebastian), publicându-și articolele în reviste care se aflau la antipodul valorilor democrației precum Gândirea, Cuvântul și Curentul, cultivând valori de accent etno-naționalist ce excludeau diversitatea, dialogul, competiția. Este de reținut faptul că intelectualii generației ’27 și-a exprimat, nu o dată, crezul în articole de radicală emfază naționalistă, cu accente de discriminare rasială, accente ce se regăseau și în discursul politic al partidelor așa-numite

¹⁰ Camil Petrescu, *Democrația și literatura*, în *Cetatea literară*, an. I, 1925, nr. 1, 19 decembrie, p. 1. V. și Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, pp. 209-210.

¹¹ Ioana Pârvulescu, „Îmblânzitorul”, în *România literară*, nr. 17, 2-8 mai 2001, p. 7.

¹² Dimitrie Gusti, „Problema federației europene”, în Ovidiu Pecican (coord.), *Europa în gândirea românească interbelică*, Iași, Editura Institutul European, 2008, p. 63.

¹³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III: *Legile formației civilizației române*, București, Editura „Ancora”, 1926, p. 72.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

democratice: „Chiar și curente democratice din România (liberalii, țărâniștii) se văd nevoite să adopte verbal coloratura protectoare a discursului naționalist dacă vor să-și păstreze eficiența politică”¹⁵. Cultul generației se intersecta cu exaltarea ideologică și militantă, generația însăși fiind definită, în viziunea lui Mircea Vulcănescu prin „solidaritatea grupurilor de vârstă”, „identitatea absolută de atitudini spirituale” și, poate primordial, unitatea „sufletului românesc”¹⁶.

Teza de doctorat pornește de la premisa conform căreia biografia și opera lui Mihail Sebastian relevă o realitate textuală dinamică filtrată prin prisma unei priviri obiective, ce decantează dimensiunile ficționalității și lentilele subiectivității prin care lumea este privită, caracterul dual al textului fiind determinat de permanentele conjuncții, convergențe și dialoguri între permisivitatea discursului autobiografic și inserturile ficționale, cu numeroase glisări între biografism, confesiune și ficțiune, cu diverse gradații ale relevanței estetice sau documentare, ce ilustrează diversitatea palierelor operei lui Sebastian. Alegerea temei se justifică, așadar, prin relevanța scriiturii lui Mihail Sebastian, ce rezumă o formă autentică, modernă a stilului confesiv. Obiectivele principale ale cercetării sunt: investigarea contextului cultural și istoric care a stat la baza scrierii acestor texte, inventarierea trăsăturilor particulare ale textelor, stabilirea principalelor direcții de receptare a operei în discursul critic specializat, și identificarea unei poziții adecvate a acestor texte în ansamblul literaturii române interbelice.

Caracterul științific al lucrării este susținut de bibliografia care stă la baza documentării și analizei corpusului, resursele bibliografice circumscrind studii de teorie literară, istorii literare, studii de critică, dicționare literare, articole și cronici literare ce acoperă tematica tezei de doctorat. Materialele consultate contribuie, astfel, la validarea demersului nostru de cercetare, purtând semnătura criticilor și teoreticienilor consacrați, printre aceștia (E. Lovinescu, G. Călinescu, Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Mircea Anghelescu, Ion Negoitescu, Adrian Marino, Mircea Mihăieș, Phillipe Lejeune, Dorina Grăsoiu, Mihai Iovănel ș.a. Printre metodele utilizate se numără analiza tematică, ce presupune valorizarea temelor, motivelor și simbolurilor care se regăsesc la nivelul textului, dar și metoda studiului comparativ, ce presupune stabilirea unor conexiuni între texte de diferite tipuri și din diferite epoci și raportarea acestora la modele culturale și literare diverse.

Pornind de la direcțiile stabilite pentru acest demers de cercetare, teza de doctorat *Mihail Sebastian. Studiu monografic* a fost structurată în cinci capitole care expun avaturile biografiei și ale creației, relevând convergențele între viață și operă, între discursul autobiografic și ficțiune, recurgând la o contextualizare a textelor din corpus, care să furnizeze date de ordin biografic, dar și judecăți de valoare în dinamica interpretărilor și analizelor aplicate pe text, ce oferă o perspectivă de (re)lectură care aspiră să poată readuce în actualitate aceste opere literare, să (re)trezească gustul și interesul pentru lectura lor. Ceea ce aduce nou cercetarea noastră constă, așadar, în opțiunea pentru un corpus de texte bogat, analizele pe care le-am realizat asupra corpusului fiind relevante atât în sine, cât și prin corelarea unora cu

¹⁵ Virgil Nemoianu, „Mircea Eliade între Chicago și București”, în *Opere*, vol. 5: *România și liberalismul ei. Tradiție și libertate*, București, Editura Spandugino, 2016, p. 40. V. și Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, p. 105.

¹⁶ Mircea Vulcănescu, „Generație”, în *Criterion*, an I, nr. 3-4, 15 noiembrie - 1 decembrie 1934, pp. 3- 16 (reprodus în *idem*, „*Tânără generație*”, ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Compania, 2004, p. 54, 58, 65).

celelalte texte, din care rezultă o imagine de ansamblu, complexă a spațiului cultural și literar românesc din perioada interbelică, cu atât mai mult cu cât literatura construiește/ furnizează o imagine a epocii de care aparține, în timp ce epoca istorică motivează și susține, până la un punct, spațiul fertil al literaturii.

Considerăm că expunem, astfel, o direcție de lectură aplicată care să readucă la suprafață un ansamblu de texte ale căror particularități s-ar putea reconsidera, astfel, prin justa lor recontextualizare. Teza de doctorat își propune, așadar, să exploreze întreaga operă a lui Mihail Sebastian, dintr-o perspectivă monografică, urmărindu-se interferențele și conexiunile dintre diferitele domenii ale creației. Încercând să demontăm mecanismele intime ale unei creații atât de complexe, am regăsit în romane, în piese de teatru, în eseuri și în paginile de jurnal o voce singulară și importantă a literaturii române interbelice, cu un impact deosebit asupra cititorilor de mai târziu. Textele lui Sebastian relevă, astfel, dubla identitate a scriitorului, care, implicat într-un permanent dialog cu el însuși, se dezvăluie integral, în totală sinceritate, lipsit de reticențe și inhibiții, cu iluzii, decepții și limite inerente condiției umane care evoluează într-o atmosferă de criză, de agresivitate și de urgență existențială.

Scriitor de origine evreiască, cu o activitate literară polivalentă (critică literară, eseu, publicistică, roman, dramaturgie), Mihail Sebastian este unul dintre „cazurile” cele mai spectaculoase ale literaturii române interbelice, talentul său manifestându-se în domenii diverse ale artei cuvântului. Cu o structură literară proteică, Sebastian a ilustrat domeniul prozei, dramaturgiei, discursului diaristic, al eseisticii, al publicisticii literare, al comentariului politic, cultural sau al textului jurnalistic propriu-zis. Am încercat, în paginile tezei de doctorat, să favorizăm cunoașterea, cu un grad cât mai ridicat de veridicitate, a personalității lui Mihail Sebastian și a operei sale, să explorăm modul în care s-a situat scriitorul în contextul socio-cultural al epocii, destinul său putând fi caracterizat ca fiind tragic și ironic în același timp. Judecățile pertinente, înțelegerea nuanțată a fenomenului literar, obiectivitatea și validitatea analizelor, toate aceste calități fac din Mihail Sebastian unul dintre cronicarii literari de vocație și talent exegetic din epoca interbelică, un cronicar literar care a evitat comentariile arbitrare sau echivoce, căutând să fixeze un diagnostic precis al operelor literare, să redea cât mai precis conturul unei identități, să surprindă procedee și forme literare distincte, în individualitatea lor intrinsecă, relevând, într-un limbaj critic obiectivat, echidistant, ceea ce este unic și irepetabil într-o operă literară. Chiar dacă a avut și reacții impulsive, polemica fiind pentru el o armă redutabilă, totuși, Mihail Sebastian a fost mereu conștient de responsabilitatea asumată a unui critic literar, formator al destinului receptării unei literaturi.

Perioadă de apogeu a romanului românesc, epoca interbelică a fost destul de agitată, cu polemici și dezbateri vehemente, în care au fost angrenați scriitori importanți, între care și Mihail Sebastian. Să ne reamintim faptul că E. Lovinescu folosea formula de „creație obiectivă” pentru a defini emanciparea romanului și extragerea lui de sub tutela lirismului și a subiectivității, emancipare care era, în viziunea criticului, sinonimă cu modernizarea literaturii române și sincronizarea cu valorile europene. Emanciparea romanului însemna reprezentarea în roman a mediului citadin, acesta substituind spațiul rural, dar și prezența personajului-intelectual, menit să conducă, prin structura sa interioară complexă, bogată, la intelectualizarea inspirației epice. Lirismul romanului nu se limita, însă, doar la ambianță, la viziune sau la stil, ci și la existența unui narator moralizator, care își făcea simțită, uneori,

prezența în text, prin intervenții artificiale în destinele personajelor. În viziunea lui Garabet Ibrăileanu, termenii de creație și analiză se subsumează conceptelor de roman obiectiv și subiectiv, traseul modernizării prozei înscriindu-se pe linia analizei psihologice și a tectonicii subiective a epicului, a inspirației din lumea urbană dar și a prezenței în centrul textului narativ a intelectualului, personaj complex, capabil să trăiască dilemele vieții moderne. În perioada interbelică, cele două formule de roman, obiectiv și subiectiv, au coexistat, astfel încât pe fondul observației psihologice și sociale specifică romanului obiectiv s-a dezvoltat și o perspectivă narativă subiectivizantă, prin prezența unor personaje ce aveau un statut de observatori sau de reflectori, căci un fapt, un personaj presupuneau analize din mai multe perspective, își relativizau contururile și dimensiunile, viziunea narativă sporind în autenticitate și verosimilitate.

Mihail Sebastian face parte, cum s-a mai afirmat, dintr-o generație care, prin opere, acțiuni și dinamism ideologic, s-a remarcat ca problematizantă, fiind marcată de o adevărată fervoare a căutărilor identitare, prin teme precum cunoașterea, erosul, sentimentul tragicului, ratarea, sfințenia, pasiunile lucide dar și revolta spiritului. Toate aceste teme se regăsesc nu numai în opera lui Mihail Sebastian, ci și în creațiile colegilor săi de generație, Mircea Eliade fiind un nume reprezentativ în acest sens. Primele romane reprezintă stau sub semnul modernității epice și al sincronizării prozei românești cu cea europeană. De fapt, în opera lui Mihail Sebastian se împletesc date obiective, concrete ale realității, cu un substrat afectiv de mare complexitate. Realismul obiectiv coexistă cu un „realism subiectiv” orientat spre lumea nuanțată a spiritului, fenomen frecvent întâlnit la mulți scriitori din perioada interbelică. *De două mii de ani* e o carte ce a suscitat cele mai îndelungi discuții și controverse, un roman care oscilează între două tipologii ideatice și narative: este un roman-jurnal sau roman autobiografic și un roman de idei sau un roman-eseu. Mihail Sebastian expune aici condiția sa de intelectual evreu care trăiește, gândește și scrie într-o lume a intoleranței și turbulențelor ideologice. În primele două părți ale romanului, sunt valorificate unele forme ale scriiturii directe, în timp ce din partea a treia unghiul percepției epice se lărgeste, narațiunea valorificând o intrigă inedită și o tipologie diversă a personajelor, confesiunea ficționalizându-se, chiar dacă povestirea recurge la persoana întâi, cu inventarul unor fapte și întâmplările de la Uioara, voiajul în Franța, povestiri amoroase, dezbateri ideologice etc. Naratorul se află într-o situație dilematică, căutând soluții de existență în mediul românesc intolerant, asumându-și mereu cu luciditate evreitatea. Soluția problemelor identitare este foarte dificil de realizat, protagonistul parcurgând experiențe multiple, romanul autobiografic asumându-și o construcție multietajată, transformându-se totodată într-un roman ideologic și un roman de moravuri. Prin temele și motivele abordate, Mihail Sebastian poate fi considerat un inovator în spațiul prozei românești, prin exercițiul erosului, articulat în două registre: dragostea inocentă și cea matură coordonate majore ale romanelor *Orașul cu salcâmi* și *Accidentul*. Romanele lui Mihail Sebastian sunt structurate sub forma unor monologuri, schițe diaristice sau scrisori, elemente compoziționale novatoare în sfera literaturii române. În toate romanele, narate fie la persoana întâi, fie la persoana a treia, substanța epică este constituită din disponibilitate analitică și din spirit introspectiv, evenimentele exterioare, restrânse ca număr, fiind schițate sau rezumate, ca pretexte pentru analize, deliberări și dezvoltări interioare. S-ar putea spune că proza de început a lui Mihail Sebastian reprezintă mai degrabă exerciții epice, cu caracter preponderent analitic, plasate sub semnul confesiunii, în care se

răsfrânge mentalitatea și ideologia generației de la „Criterion”, interesată de câteva teme majore: autenticitatea, experiența, eșecul, crizele sufletești, problematica inteligenței și a raportului cu societatea, moralitatea, solitudinea, elanul spre transcendență, cultura, introspecția, fiorul thanatic, teme ce se regăsesc la Sebastian, dar și în proza lui Anton Holban sau în romanele lui Mircea Eliade. Romanul *De două mii de ani* se concentrează asupra labirintului moral al conștiinței umane, conturând calea sinuoasă a drumului spre sine, cu ezitări și incertitudini referitoare la propria conștiință captivă, asediată de o realitate agresivă, în care dimensiunile universului ficțional configurează expresii ale libertății, fanteziei sau ale alternativelor etice. *Orașul cu salcâmi* este mai degrabă o analiză a psihologiei feminine, Mihail Sebastian descriind atmosfera orașului provincial, tradiții și tabieturi, banale evenimente cotidiene, fără a dezvolta prea mult desenul social și fără să exploreze detaliat mentalitățile ce decurg din atmosfera provincială. Demn de interes este profilul ambianței și dimensiunile sufletului adolescentin, mixtură de senzualitate și candoare, de simț al tragicului și propensiune spre mister, de spirit ludic și revelație a oniricului, într-o proză în care personajele sunt alcătuite din lumini și umbre, nelipsind însă nuanțele sufletești. Referindu-se la calitățile unui romancier, Sebastian consideră că nu există o vocație de romancier romanul fiind o problemă de atitudine și mai puțin de talent, romancierul autentic trebuind să fie înzestrat cu pasiune a detaliilor, curiozitate, tentație a obiectivării, relevantă fiind exprimarea esențialului, în spațiul ficțiunii epice. Pentru Sebastian orașul de provincie este un topos al umanului prin excelență, cu întâmplări mărunte și însemne ale alienării reprezentate într-un orizont îngust, cu scene ce se derulează în *ralenti*, cu drame comune, banale, previzibile, romancierul având obligația de a se desprinde din acest univers al provinciei, pentru a reprezenta universul mai amplu și mai divers al marelui oraș, bogat în posibilități din sfere diferite, de la frumos, la tragic, grotesc și comic.

Mihail Sebastian analizează și relieful propriei creații, în însemnările intitulate *Jurnal de roman*, confesiuni ce transpun cele două ipostaze esențiale, de practician și de teoretician al romanului, specie literară proteică, ce mizează pe experiment, pe doza de reacții insolite ale autorului, materializate în perioada creației, într-un moment al dinamicii creativității, prin înregistrarea faptului divers, a banalității, a gesturilor sau evenimentelor cotidiene, căci romanul are ca punct de plecare, subliniază Sebastian, o senzație nedefinită, trecând apoi printr-o limpezire expresivă și afectivă, printr-o prelucrare senzorială, perceptivă și intelectuală a realului, prozatorul trebuind să releve valoarea experimentală a scrisului său, care are inițial aerul unui gest fondator, asemenea unei narațiuni autoreflexive, mai ales dacă e vorba despre dramele provinciei și despre tipul inadaptatului, relevant pentru amestecul de umor și melancolie al epicii lui Sebastian, care crede că târgul de provincie are potențial ficțional pentru un romancier în devenire, ca tramă, temă, viziune și etil. Perioadă de apogeu a romanului românesc, în ciuda ideologiilor convulsive și a predispozițiilor polemice, epoca interbelică e cea în care E. Lovinescu valorizează romanul în calitate de „creație obiectivă” sustrasă tutelei lirismului cu mari șanse de a accede la modernitate, emanciparea sa realizându-se prin reprezentarea ambianței mediului citadin, care înlocuiește spațiul rural, prin prezența personajului-intelectual și prin intelectualizarea problematicii epice. Stadiul poetic al romanului nu se limita la atmosferă, viziune sau stil, ci și la statutul naratorului moralizator, cu intervenții în dialoguri sau în destinul eroilor.

Universul reprezentat de scriitor în romanele sale ne introduce într-o lume a senzațiilor înăbușite, a așteptărilor vagi și a neliniștilor nemotivate, prin care sunt revelate etape ale devenirii ființei (fascinația instinctelor erosului oscilând între ignoranță, curiozitate, atracție, repulsie și epuizare etc.) Un element relevant care trebuie amintit este modul în care scriitorul a evitat capcanele naturalismului, chiar dacă există o atracție pentru un erotism estetizant. S-ar putea spune că modificarea dinamicii romanului se produce prin apelul la persoana întâi, cale de deschidere a accesului la universul intimității și al interiorității, prin ascensiuni spirituale și eșecuri, romanele lui Mihail Sebastian fiind structurate sub forma unor monologuri, jurnale sau scrisori, forme și arhitecturi compoziționale novatoare, în toate romanele, articulate la persoana întâi, sau la persoana a treia, substanța narativă fiind reprezentată prin spirit analitic și demers introspectiv, cu redarea unor spații și medii restrânse, schițate sau rezumate, pretexte mai degrabă pentru deliberări și dezvoltări ale interiorității.

Dramaturgia lui Mihail Sebastian nu se rezumă la comic, la râs, nici la revelarea dominantei tragice a umanului, e vorba mai curând de un tip teatral care predispune la vis, la reverie, la aspirația spre noblețe sufletească, căci vidul pare să fie pentru scriitor și pentru unele personaje ale sale o modalitate de ieșire din labirintul istoriei și al unei lumi agresive, inadecvate. Visul e perceput, astfel, ca element compensatoriu, modalitate de refugiu, de salvare, prin care Sebastian se individualizează în contextul dramaturgiei interbelice, ca admirator al lui Giraudoux, dramaturgul francez ce pune în scenă sensibilitatea, poezia și visarea. Pe de altă parte, Mihail Sebastian configurează, în cronicile sale dramatice, o concepție despre teatru originală, prin care se acordă un rol semnificativ fanteziei, jocului imaginației, visului. Personajele dramaturgiei lui Mihail Sebastian trăiesc cu implicare și revelatoriu dinamism interior încercările singurătății și excluziunii, punând sub semnul întrebării o realitate inadecvată propriei lor sensibilități. Piese de lui Sebastian ilustrează o vocație puternică prin construcție rafinată, viziune fermă și stil inconfundabile. Cum am observat anterior, în etapa de început a creației dramatice didascaliile sunt reduse, subordonate replicilor, sunt concise și obiective, esențializate, astfel încât conduita erorilor este dedusă din replici, didascaliile excluzând portretele personajelor, care sunt reprezentate prin gestică, replici, acțiune. Dramaturgia lui Sebastian este reprezentativă pentru o epocă în care dominante au fost căutările, înnoirea, ezitățile și erorile, victoriile și înfrângerile, confruntarea uneori violentă între artă și ideologie, între etică și estetică. Analiza și interpretarea operei dramaturgice a lui Mihail Sebastian nu este deloc facilă, vocația sa de dramaturg derulându-se într-o perioadă controversată, perioada interbelică, când dramaturgia, destul de nesemnificativă, până atunci, prin numărul mic de autori care au scris piese de teatru, capătă un având deosebit.

Jurnalul lui Mihail Sebastian relevă disponibilitățile confesive ale scriitorului, capacitatea dialogului interior al unui intelectual care se confruntă continuu cu propria conștiință, cu propriile limite și cu propriile nedesăvârșiri. Epuizat uneori, exasperat de vicisitudinile istoriei, scriitorul se lamentează disperat („Aș vrea să strig, aș vrea să urlu”), nu își ascunde temerile, cu o situație existențială precară, este superstițios, lipsit de elan sau de dinamism. În același timp, *Jurnalul* se distinge și prin multitudinea de figuri umane (scriitori, oameni de teatru, elevi, evrei, colegi de la *Cuvântul*, sau de la *Revista Fundațiilor Regale*), regăsindu-se în aceste pagini autobiografice informații și date utile pentru descifrarea unor caractere și tipologii umane și artistice, a unui climat literar ce oferă o imagine a orientărilor și dimensiunilor literaturii române din perioada interbelică. Demne de interes sunt

însemnările referitoare la Max Blecher, pe care-l vizita la Roman, sau la Eugen Ionescu, care, având mamă de origine evreiască, era exasperat din cauza măsurilor antisemite ale epocii, fiind frecvent încurajat și susținut de Sebastian, care în jurnal captează imagini, inventariază întâmplări, oameni și scene, descifrând semnificații și sensuri ale vieții. Personaj al propriei drame, diaristul conferă semnificații unei istorii cu înțelesuri destrămate, într-o lume în care viața și moartea conviețuiesc, jurnalul transcriind echilibrul precar al unei existențe aflate mereu în alertă, regăsindu-se în aceste însemnări dinamice, tragice și tensionate chiar ideea sinuciderii sau sugestiile dispariției. Fără îndoială că impresiile, notațiile, narațiunile confesive ale lui Sebastian sunt intens subiective și ele trebuie tratate ca atare, cu prudență, căci orice jurnal, oricâtă obiectivitate și-ar asuma în mod demonstrativ, este intens personalizat, fiind o expresie a emoțiilor celui care scrie, cum subliniază criticul Dan C. Mihăilescu: „Totul absolut totul într-o operă memorialistică trebuie luat cu precauție, cu cât mai mulți bemoli la cheie, trebuie coroborat cu alte și alte date și lucrări mai mult sau mai puțin asemănătoare. Fiecare parte trebuie gândită, în funcție de întregul evenimentului, de întregul personalității respective, în funcție de momentul istoric precis, etc., pentru ca în final, oricât de ispititor s-ar îmbia afirmația tranșantă, ea să fie privită prudent, pipăită cu mefiență, înregistrată cu atenție, desigur, însă niciodată în numele definitivului.”¹⁷ Narațiunea respectă scenariul comun, cu un pasaj introductiv, o desfășurare a acțiunii și un punct culminant, într-o logică ascendentă, în care prezentarea scenariului evenimential conduce la autoreflexivitate, la itinerariile interiorității, existând un echilibru între lumea exterioară și reprezentările dictate de interioritate, perspectiva homodiegetică fiind, în *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, totalizantă și subiectivă, interogativă și dilematică, chiar dacă există în paginile jurnalului și o narațiune heterodiegetică, de grad secund, prin care autorul înregistrează cu fidelitate fapte, evenimente auzite din alte surse, Mihail Sebastian fiind printre puținii scriitori români care recurg la o astfel de strategie a narațiunii subiective, corelând narațiunea, descrierea și dialogul expunerea faptelor, descrierea unor emoții sau senzații, îmbinate cu reprezentarea unor portrete sugestive, diseminate pe tot parcursul expunerii autobiografice.

Apariția *Jurnalului* reconsideră locul lui Mihail Sebastian în cultura românească, prin acest remarcabil text autobiografic, alături de celelalte opere în proză, dramaturgie, eseu. E o carte care a generat emoții, pasiuni și fervori, depășind domeniul strict al literaturii, prin tema evreității cu toate dimensiunile conexe (problematica destinului tragic al evreilor din România, antisemitismul, în contextul naționalismului exacerbă din perioada interbelică, în timpul regimului antonescian etc.). Există în *Jurnal* referiri consistente la intelectualii tineri atrași de ideologia de extremă dreaptă (Eliade, Noica, Cioran), dar și sugestii conceptuale despre tema veridicității, a raportului dintre trăire și expresie sau despre dilemele identitare ale intelectualilor situați într-un context istoric tensionat. *Jurnalul* lui Sebastian înregistrează în mod autentic, fără pasiuni sau mistificări, poziția scriitorului-victimă a unei ideologii oprimate în perioada interbelică, dar și atitudinea autorităților românești față de evrei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, demontându-se mituri și ficțiuni istoriografice. Cu concursul unei scriituri tensionate și expresive este examinată depersonalizarea colectivă, observată sub forma metamorfozelor surprinzătoare ale unor prieteni ai scriitorului, confiscați de ideologii extreme și surprinși în ipostaza unor înstrăinări neobișnuite, în raport cu schimbarea contextului

¹⁷ Dan C. Mihăilescu, *Adeverirea unui mit*, în Iordan Chimet, *op.cit.* . p.147.

social-istoric. Sebastian resimte cu acuitate statutul său de victimă; scriitorul este lucid, incredul, trist, fiind martor al unor demisii morale, dezagregări etice, devieri și distrugeri ale unor conștiințe, sub raportul unui cadru etic intransigent. Autorul jurnalului își reevaluează propriii prieteni, surprinși în ipostaze contradictorii, cu glisări spre ideologii nefaste care denotă fisuri morale ale atitudinii democratice, ilustrativă fiind întâlnirea lui Camil Petrescu cu Sebastian în care Camil se plânge că sunt prea mulți evrei în centrul Capitalei, comunicându-i, cu alt prilej, că se va înscrie în Garda de Fier, dacă mișcarea îi va aduce un profit. *Jurnalul* lui Sebastian înregistrează o imagine obiectivă a contextului interbelic românesc, descriind „cu exactitate starea de spirit a elitei intelectuale din acei ani, dând o imagine și despre surda atmosferă antisemită în simțirea oamenilor de rând. Cei care-l critică pe Sebastian îi neagă tocmai capacitatea înfățișării obiective a faptelor.”¹⁸

Tocmai de aceea, perspectiva asupra literaturii autobiografice, în cazul nostru asupra paginilor de jurnal ale lui Sebastian trebuie să fie echilibrată, eventual și prin corelarea cu alte pagini diaristice ale colegilor de generație: „Pentru a înțelege azi și pentru a explica – cât se poate – care au fost motivațiile reale ale atitudinilor de viață de atunci, *Jurnalul* lui Sebastian va trebui confruntat cu jurnalele, corespondența memoriile celor pomeniți de el, pentru ca obiectivitatea să fie - cât de cât - asigurată. Sursă documentară foarte prețioasă – este evidentă exactitatea notării – dar și sursă parțială, pentru că selecția și explicația se fac dintr-un unghi determinat de selecția momentului.”¹⁹ Respectând dinamica interioară și exterioară a genului diaristic prin impunerea unui calendar al notațiilor, sinceritate, autoadresare sau adresarea spre un presupus interlocutor fictiv, fragmentarism, obsesie a bolii și a morții, spontaneitate, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian reprezintă un text de o valoare excepțională valoare, deopotrivă documentară, ideatică și stilistică, un document de epocă și un document sufletesc, în care Mihail Sebastian îți certifică talentul, forța creatoare, responsabilitatea etică ce se desprind din fiecare pagină a jurnalului. Scriitor inadaptat, visător, tulburător, interogativ, dilematic, drastic cu sine și cu ceilalți, sensibil și intransigent, Mihail Sebastian își asumă, prin *Jurnalul* său, un loc de prim rang în literatura română.

BIBLIOGRAFIA

I. BIBLIOGRAFIA OPEREI

¹⁸ William Totok, *Antisemitismul cel de toate zilele, Însemnări de jurnal ale scriitorului româno-evreu Mihail Sebastian*, în Iordan Chimet, *Dosar Mihail Sebastian*, Editura Universal Dalsi, București, 2001, p. 232.

¹⁹ Roxana Sorescu, în *Sebastian sub vreme*, Editura Universal Dalsi, București, 1998, p.102 .

1. Sebastian, Mihail, *Accidentul*, postfață de Aureliu Goci, Editura Minerva, București, 2017.
2. Sebastian, Mihail, *Eseuri. Cronici. Memorial*, ediție îngrijită și prefață de Cornelia Ștefănescu, Editura Minerva, București, 1972.
3. Sebastian, Mihail, *Întâlniri cu teatrul*, studiu introductiv și antologie de Cornelia Ștefănescu, Editura Meridiane, București, 1969.
4. Sebastian, Mihail, *Jocul de-a vacanța*, tabel cronologic, prefață, note și bibliografie de Anatol Ghermanschi, Editura Albatros, București, 1984.
5. Sebastian, Mihail, *Jurnal. 1935-1944*, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici, Editura Humanitas, București, 1996.
6. Sebastian, Mihail, *Jurnal II. Jurnal indirect. 1926-1945*, texte culese din mass-media vremii și cuvânt înainte de Teșu Solomonovici, prefață de Eugen Simion, Editura Teșu, București, 2006.
7. Sebastian, Mihail, *Opere*, vol. I. *Proză*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocea, text ales și stabilit, note, comentarii și variante [de] Mihaela Constantinescu-Podocea și Oana Safta, prefață de Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2011.
8. Sebastian, Mihail, *Opere*, vol. II. *Teatru. Corespondență*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocea, text ales și stabilit, note, comentarii și variante de Mihaela Constantinescu-Podocea, Liliana Corobca și Petru Costea, prefață de Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2011.
9. Sebastian, Mihail, *Opere*, Vol. III. *Publicistică (1926-1929)*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocea, text ales și stabilit, note, comentarii și variante [de] Mihaela Constantinescu-Podocea, Oana Safta și Petruș Costea, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2013.
10. Sebastian, Mihail, *Opere*, vol. IV. *Publicistică (1930-1932)*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocea, text ales și stabilit, note și comentarii [de] Oana Safta și Petru Costea, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2013.
11. Sebastian, Mihail, *Opere*, Vol. VI. *Publicistică (1935)*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocea, text ales și stabilit, note, comentarii și variante [de] Oana Safta și Petruș Costea, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2014.
12. Sebastian, Mihail, *Opere alese*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Vicu Mândra, vol. I: *Teatru*, E.S.P.L.A., București, 1956.
13. 2. Sebastian, Mihail, *Accidentul; Orașul cu salcâmi*, Editura Adevărul Holding, București, 2009
14. Sebastian, Mihail, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, Editura Humanitas, București, 2006
15. Sebastian, Mihail, *De două mii de ani..., Cum am devenit huligan*, cu o prefață de Nae Ionescu, cuvânt către cititor de Z. Ornea, Editura Hasefer, București, 2000
16. Sebastian, Mihail, *De două mii de ani...*, ediția a doua, revizuită, prefață de Nae Ionescu, Editura Humanitas, București, 2006
17. Sebastian, Mihail, *Femei*, Editura Arania, București, 1991

18. Sebastian, Mihail, *Fragmente dintr-un carnet găsit*, Editura Humanitas, București, 2005
19. Sebastian, Mihail, *Opere alese. Volumul I: Teatru*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Vicu Mîndra, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1956
20. Sebastian, Mihail, *Opere alese. Volumul II: Proză. Publicistică*, ediție îngrijită și prefăcută de Vicu Mîndra, Editura pentru literatură, București, 1962
21. Sebastian, Mihail, *Orașul cu salcâmi. Accidentul*, Editura Litera, București, 2016

II. BIBLIOGRAFIA CRITICĂ

1. Studii monografice

1. Băicuș, Iulian, *Mihail Sebastian, proiecții pe ecranul culturii europene*, Editura Hasefer, București, 2007.
2. Băicuș, Iulian, *Mihail Sebastian, sau lăcomia de tragic*, Editura Corect Books, București, 2013.
3. Barbu, Nicolae, *Drumul creației lui Mihail Sebastian. Schiță monografică*, Iași, 1955.
4. Bucur, Romulus, *Mihail Sebastian*, monografie, antologie comentată, receptare critică, Editura Aula, Brașov, 2007.
5. Dinescu, Maria, *Mihail Sebastian, publicist și romancier*, Editura Du Style, București, 1998.
6. Dumitriu, Mihaela, *Teatrul lui Mihail Sebastian (texte selectate și comentate)*, Editura Krok Services, București, 2003.
7. Elvin, B., *Teatrul lui Mihail Sebastian*, E.S.P.L.A., București, 1955.
8. Gîrmacea, Gabriela, *Literatura lui Mihail Sebastian*, Editura CD Press, București, 2012.
9. Grăsoiu, Dorina, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, Editura Minerva, Colecția „Universitas”, București, 1986.
10. Iovănel, Mihai, *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică*, Editura Cartea Românească, București, 2012.
11. Martin, Aurel, *Mihail Sebastian romancierul. Considerații aproximante*, Editura Minerva, București, 1993
12. Niculescu, Tatiana, *Singur. Viața lui Mihail Sebastian*, Editura Humanitas, București, 2022.
13. Oprea, Rozalia, *Mihail Sebastian*, Editura Ars Libri, Costești, 2011.
14. Petreu, Marta, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iași, 2016.
15. Pîrvan-Jenaru, Dana, *Sebastian și lumea lui*, cuvânt înainte de Mihai Zamfir, Editura Art, București, 2014.
16. Solomon, Dumitru, *Anii „jurnalului” – o sinteză scenică*, cu un comentariu de Magdalena Boiangiu, Editura Hasefer, București, 2007.
17. Șerban, Geo – *Dimensiunea Sebastian: incursiuni documentare*, Editura Hasefer, București, 2013.
18. Ștefănescu, Cornelia, *Mihail Sebastian*, Editura Tineretului, București, 1968.

19. Trandafir, Constantin, *Mihail Sebastian. Între viață și ficțiune*, Editura Fundației Culturale Libra, București, 2007.
20. Vartic, Ion, *Mihail Sebastian. Dilemele identității*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2007.
21. Vișescu, Tatiana, *Portret imperfect*, Editura Electus, Pitești, 2001.

2. Bibliografie critică generală

1. Aderca, Felix, *Mic tratat de estetică sau Lumea văzută estetic*, Editura „Ancora“ S. Benvenisti & Co., București [1929].
2. Alterescu, Simion (coord.), *Istoria teatrului în România*, vol. III (1919-1944), Editura Academiei R.S.R., București, 1973.
3. Antonescu, Nae, *Reviste din Transilvania*, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 2001.
4. Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere și comentarii de D.M. Pippidi, ediția a III-a îngrijită de Stella Petecel, Editura IRI, București, 1998.
5. Artaud, Antonin, *Teatrul și dublul său*, urmat de *Teatrul lui Séraphin* și de *Alte texte despre teatru*, în românește de Voichița Sasu și Diana Tihu-Suciu, postfață și selecția textelor de Ion Vartic, ediție îngrijită de Marian Papahagi, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1997.
6. Bachelard, Gaston, *Poetica spațiului*, traducere de Irina Bădescu, prefață de Mircea Martin, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
7. Bahtin, Mihail, *Problemele poeziei lui Dostoievski*, în românește de S. Recevski, Editura Univers, București, 1970.
8. Baudrillard, Jean, *L'échange symbolique et la mort*, Éditions Gallimard, Paris, 1976.
9. Baudrillard, Jean, *Simulacres et simulation*, Éditions Galilée, Paris, 1981.
10. Bădăraș, George, *Modernismul interbelic*, Editura Institutul European, Iași, 2005.
11. Benda, Julien, *Trădarea cărturarilor*, traducere din franceză de Gabriela Creția, Editura Humanitas, București, 2017.
12. Berdiaev, Nicolai, *Adevăr și revelație. Prolegomene la critica revelației*, traducere, note și postfață de Ilie Gyursik, Editura de Vest, Timișoara, 1993.
13. Bergson, Henri, *Introducere în metafizică*, traducere de Diana Morărașu, Institutul European, Iași, 1998.
14. Berkeley, George, *Teoria vederii. Eseu cu privire la o nouă teorie a vederii. Teoria vederii justificată și explicată*, traducere și note de Anda Opreșor Fournel, studiu introductiv de Anda Opreșor Fournel și Ion Copoeru, ediție îngrijită de Ion Copoeru, Editura IRI, București, 2006.
15. Berlogea, Ileana; Muntean, George (Ed.), *Pagini din istoria gândirii teatrale românești*, Editura Meridiane, București, 1972.
16. Blaga, Lucian, *Trilogia cunoașterii*. Notă asupra ediției de Dorli Blaga, Editura Humanitas, București, 2013.
17. Blaga, Lucian, *Trilogia valorilor*, Editura Humanitas, București, 2014.
18. Blaga, Lucian, *Zări și etape*, Editura Minerva, București, 1990.

19. Blanchot, Maurice, *Cartea care va să fie*, traducere din franceză de Andreea Vlădescu, EST-Samuel Éditeur, București, 2005.
20. Blecher, Max, *Vizuina luminată: jurnal de sanatoriu*, ediție îngrijită de Florin Ioniță, Editura Art, București, 2009.
21. Bloom, Harold, *Canonul occidental. Cărțile și Școala Epocilor*, ediția a II-a, într-o nouă versiune, traducere din limba engleză de Delia Ungureanu, prefață de Mircea Martin, Grupul Editorial Art, București, 2007.
22. Botez, Octav, *Scrieri*, ediție îngrijită de Ilie Dan, cu o prefață de Zaharia Sângeorzan, Editura Junimea, Iași, 1977.
23. Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, traducere de Bogdan Ghiu și Toader Saulea, Editura Univers, București, 1998.
24. Brădățeanu, Virgil, *Comedia în dramaturgia românească*, Editura Minerva, București, 1970.
25. Camus, Albert, *Eseuri*, antologie, traducere și cuvinte introductive de Modest Morariu, Editura Univers, București, 1976.
26. Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, traducere de Constantin Cosman, Editura Humanitas, București, 1994.
27. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1983.
28. Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, traducere din engleză de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, traducerea textelor din „Adenda“ (2005) de Mona Antohi, postfață de Mircea Martin, Editura Polirom, Iași, 2005.
29. Cernat, Paul, *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*, Editura Cartea Românească, București, 2007.
30. Cernat, Paul, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, Editura Art, București, 2009.
31. Ceuca, Justin, *Teatrologia românească interbelică (Aspecte teoretice)*, Editura Minerva, București, 1990.
32. Ciocârlie, Livius, *Paradisul derizoriu. Jurnal despre indiferență*, Editura Humanitas, București, 1993.
33. Cioculescu, Simona, *Printre cărți și manuscrise*, Muzeul Literaturii Române, București, 2005.
34. Cioran, Emil, *Schimbarea la față a României*, Editura Humanitas, București, 1990.
35. Cioran, Emil, *Singurătate și destin. Publicistică 1931-1944*, cu un cuvânt înainte al autorului, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 1991.
36. Ciprian, George, *Măscărici și mângălici*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.
37. Compagnon, Antoine, *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes*, traducere din limba franceză de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, prefață de Mircea Martin, Editura Art, București, 2008.
38. Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2008.

39. Coșeriu, Eugeniu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1995.
40. Coșeriu, Eugeniu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2011.
41. Crainic, Nichifor, *Nostalgia paradisului*, Editura Cugetarea, București, [1940].
42. Croce, Benedetto, *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistică generală. Teorie și istorie*, traducere de Dumitru Trancă, studiu introductiv de Nina Façon, Editura Univers, București, 1971.
43. Crohmălniceanu, Ov. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. III: *Dramaturgia și critica literară*, Editura Minerva, București, 1975.
44. Cubleşan, Constantin, (coord.), *Mihail Sebastian. Teatru. Dicționar de personaje*, Editura Hasefer, București, 2007.
45. Debord, Guy, *Societatea spectacolului. Comentarii la societatea spectacolului*, traducere de Ciprian Mihali și Radu Stoenescu, prefață de Radu Stoenescu, Editura EST-Samuel Tastet Éditeur, București, 2001.
46. Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ediția a V-a revăzută, Editura Humanitas, București, 2005.
47. Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Studii critice*, antologie, prefață și tabel cronologic de Z. Ornea, Editura Minerva, București, 1976.
48. Eliade, Mircea, *Memorii (1907-1960)*, vol. I, ediție și cuvânt înainte de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1991.
49. Eliade, Mircea, *Oceanografie*, Editura Humanitas, București, 2008.
50. Eliade, Mircea, *Profetism românesc*, vol. I: *Itinerariu spiritual; Scrisori către un provincial; Destinul culturii românești*, vol. 2: *România în eternitate*, Editura Roza Vânturilor, București, 1990.
51. Empson, William, *Șapte tipuri de ambiguitate*, traducere, prefață și note de Ileana Verzea, Editura Univers, București, 1981.
52. Esquenazi, Jean-Pierre, *Sociologie ds publics*, Éditions La Découvertes, Paris, 2009.
53. Florian, Alexandru, Lya Beniamin, Anca Ciuciu (coord.), *Cum a fost posibil? Evreii din România în perioada Holocaustului*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2007.
54. Foucault, Michel, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France (1981-1982)*, ediție îngrijită de Frédéric Gros sub îndrumarea lui François Ewald și a lui Alessandro Fontana, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Editura Polirom, Iași, 2004.
55. Freud, Sigmund, *Opere esențiale*, vol. 1: *Introducere în psihanaliză*, traducere din germană de Ondine Dăscălița, Roxana Melnicu, Reiner Wilhelm, notă asupra ediției de Raluca Hurduc, note introductive de Roxana Melnicu, Editura Trei, București, 2009.
56. Freud, Sigmund, *Opere esențiale*, vol. 2: *Interpretarea viselor*, traducere din germană de Roxana Melnicu, notă asupra ediției de Raluca Hurduc, Editura Trei, București, 2009.

57. Frieman, Melvin J., *Stream of Consciousness: A Study in Literary Method*, Yale University Press, New Haven, 1955.
58. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Prelegeri de estetică*, traducere de D.D. Roșca, vol. II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.
59. Heidegger, Martin, *Despre eterna reîntoarcere a aceluiași*, traducere din limba germană de Lucian Ionel, Editura Humanitas, București, 2014.
60. Hergyán, Tibor, *Confesiunea în romanul românesc interbelic*, Editura Tracus Arte, București, 2012.
61. Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, ediția a IV-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2013.
62. Holban, Anton, *Testament literar*, Editura Eminescu, București, 1985.
63. Ianoși, Ion, *Estetica*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
64. Ibrăileanu, Garabet, *Opere*, vol. 2, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1975.
65. Ioan, Augustin, *Arhitectura memoriei. Noua frontieră a spațiului sacru*, Editura Igloo, București, 2013.
66. Ionesco, Eugène, *Nu* [postfață de Mircea Vulcănescu], Editura Humanitas, București, 1991.
67. Ionescu, Nae, *Curs de metafizică*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 1995.
68. Ionescu, Nae, *Individul religios. Prelegeri de filosofia religiei*, ediție revizuită și adăugită, studiu introductiv și note de Lucian Pricop, Editura Cartex, București, 2017.
69. Ionescu, Nae, *Prelegeri de filosofia religiei*, ediție îngrijită, notă asupra ediției și indice de Marta Petreu, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1994.
70. Ivașcu, George, *Din istoria teoriei și criticii literare românești (1812-1866)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967.
71. Jankélévitch, Vladimir, *Curs de filozofie morală*, text stabilit, adnotat și prefațat de Françoise Schwab, traducere de Adrian Șerban, Editura Polirom, Iași, 2011.
72. Kant, Immanuel, *Critica facultății de judecare*, traducere, studiu introductiv de Rodica Croitoru, Editura ALL, București, 2007.
73. Kayser, Wolfgang, *Opera literară*, traducere de H.R. Radian, Editura Univers, București, 1979.
74. Kristeva, Julia, *Sēmeiōtikē: recherches pour une sémanalyse*, Éditions du Seuil, Paris, 1969.
75. Laignel-Lavastine, Alexandra, *Cioran, Eliade, Ionesco: Uitarea fascismului. Trei intelectuali români în vâltoarea secolului*, traducere din franceză de Irina Mavrodin, EST-Samuel Tastet Éditeur, Editura Humanitas, București, 2004.
76. Lehmann, Hans-Thies, *Teatrul postdramatic*, traducere din limba germană de Victor Scoradeț, Editura Unitext, București, 2009.
77. Lessing, Gotthold Ephraim, *Laocoon*, în *Opere*, vol. I, în românește de Lucian Blaga, studiu introductiv de Paul Langfelder, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

78. Lipps, Theodor, *Estetica. Psihologia frumosului și a artei*, partea I: *Bazele esteticii*, vol. I, traducere de Grigore Popa, prefată de Victor Ernest Mașek, Editura Meridiane, București, 1987.
79. Lovinescu, E., *Istoria civilizației române moderne*, vol. III: *Legile formației civilizației române*, Editura „Ancora”, București, 1926.
80. Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane. 1900-1937*, postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1989.
81. Lovinescu, E., *T. Maiorescu și contemporanii săi*, ediție îngrijită de Z. Ornea și Maria Simionescu, Editura Minerva, București, 1974.
82. Maiorescu, Titu, *Critice*, prefată de Gabriel Dimisianu, Editura Minerva, București, 1989.
83. Manea, Aureliu, *Spectacole imaginare*, prefată de Nicolae Prelipceanu, postfață de Paul Salzberger, Editura Eikon, București, 2018.
84. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
85. Massoff, Ion, *Teatrul românesc*, vol. VIII, Editura Minerva, București, 1981.
86. Mândra, Vicu, *Jocul situațiilor dramatice*, Editura Eminescu, București, 1978.
87. Meyerhold, Vsevolod E., *Despre teatru*, traducere, note și postfață de Sorina Bălănescu, Fundația Culturală „Camil Petrescu”, București, 2011.
88. Micu, Dumitru, „*Gîndirea*” și *gîndirismul*, Editura Minerva, București, 1975.
89. Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române. De la creația populară la postmodernism*, Editura Saeculum, București, 2000.
90. Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, ediția a II-a revăzută, Editura Polirom, Iași, 2005.
91. Mihăilescu, Florin, *E. Lovinescu și antinomiile criticii*, Editura Minerva, București, 1972.
92. Mîndra, V., *Incursiuni în istoria dramaturgiei române de la Gh. Asachi la Camil Petrescu*, Editura Minerva, București, 1971.
93. Moutsopoulos, Evaghélos, *Formă și subiectivitate în estetica lui Kant*, traducere și studiu introductiv de Rodica Croitoru, Editura Antet XX Press, București, 2013.
94. Munteanu, Romul, *Cultura europeană în epoca luminilor*, vol. I-II, Editura Minerva, București, 1981.
95. Negoîtescu, I., *Scriitori moderni*, Editura pentru literatură, București, 1966.
96. Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2017.
97. Nemoianu, Virgil, *Opere*, vol. 2: *Trilogia Romantismului*, traducere de Alina Florea, Sanda Aronescu, Manuela Cazan, [...], Editura Spandugino, București, 2014.
98. Nemoianu, Virgil, *Opere*, vol. 7: *O teorie a secundarului. Imperfecțiune și înfrângere*, traducere din limba engleză de Livia Szász și Carmen-Veronica Borbély, Editura Spandugino, București, 2017.
99. Neumann, Victor, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996.
100. Neumann, Victor, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Polirom, Iași, 2001.

101. Noica, Constantin, *Pagini despre sufletul românesc*, București, Editura Humanitas, București, 2010.
102. Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996
103. Pareyson, Luigi, *Estetica. Teoria formativității*, traducere și prefață de Marian Papahagi, Editura univers, București, 1977.
104. Parret, Herman, *Sublimul cotidianului*, traducere de Magda Jeanrenaud, prefață de Sorin Alexandrescu, Editura Meridiane, București, 1996.
105. Patapievic, Horia-Roman, *Partea nevăzută decide totul*, Editura Humanitas, București, 2015.
106. Pârvolescu, Ioana, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Editura Humanitas, București, 2009.
107. Pecican, Ovidiu (ed.), *Europa în gândirea românească interbelică*, Editura Institutul European, Iași, 2008.
108. Petrescu, Camil, *Comentarii și delimitări în teatru*, ediție, studiu introductiv, note de Florica Ichim, Editura Eminescu, București, 1983.
109. Petrescu, Camil, *Teze și antiteze. Eseuri alese*, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Aurel Petrescu, Editura Minerva, București, 1971.
110. Petrescu, Liviu, *Scriitori români și străini. Eseuri*, Editura Dacia, Cluj, 1973.
111. Pillat, Dinu, *Mozaic istorico-literar. Secolul XX*, ediție îngrijită de Monica Pillat și George Ardeleanu, note [și] notă asupra ediției de Monica Pillat, prefață și dosar de referințe critice de George Ardeleanu, Editura Humanitas, București, 2013.
112. Piru, Al. – *Panorama deceniului literar românesc 1940-1950*, Editura 100+1 Gramar, București, 2004.
113. Platon, *Opere*, vol. V, traducere de Andrei Cornea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
114. Pleșu, Andrei, *Minima moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, ediția a doua, Editura Humanitas, București, 1994.
115. Popovici, Vasile, *Lumea personajului. O sistematică a personajului literar*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1997.
116. Rancière, Jacques, *Împărtășirea sensibilului. Estetică și politică*, traducere și notă introductivă de Ciprian Mihali, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2012.
117. Rancière, Jacques, *Le spectateur émancipé*, La Fabriques-éditions, Paris, 2008.
118. Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române. Volumul IV: Epoca dintre cele două războaie*, Editura Porto-Franco, Galați, 1997.
119. Rousseau, Jean-Jacques, *Confesiuni*, vol. I, traducere și prefață de Pericle Martinescu, Editura pentru Literatură, București, 1969.
120. Russell, Bertrand, *Elogiul inactivității*, cu o nouă prefață de Anthony Gottlieb, cu o introducere de Howard Woodhouse, traducere din limba engleză de Ciprian Șiulea, Editura Vellant, București, 2016.
121. Sadoveanu, I.M., *Scrieri*, text ales, stabilit și note, comentarii de I. Oprișan, vol. V: *Reflecții și disocieri. Teorie teatrală*, Editura Minerva, București, 1978.
122. Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst, *Hermeneutica*, traducere, note și studiu introductiv de Nicolae Râmbu, Editura Polirom, Iași, 2001.

123. Silvestru, Valentin, *Caligrafii pe cortină. Cinci glose critice*, Editura Eminescu, București, 1974.
124. Silvestru, Valentin, *Personajul în teatru*, Editura Meridiane, București, 1966.
125. Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, I. *Există o poetică a jurnalului?*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Virtual, București, 2010.
126. Simion, Eugen – *Ficțiunea jurnalului intim*. III. *Diarismul românesc*, Editura Univers enciclopedic, București, 2005.
127. Smeu, Grigore, *Istoria esteticii românești*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 2008.
128. Stanca, Radu, *Aquarium. Eseuri programatice*, selecția textelor și cuvânt înainte de Ion Vartic, ediție îngrijită de Marta Petreu, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2000.
129. Szondi, Peter, *Teoria dramei moderne (1880-1950)*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și George State, prefață de Ștefana și Ioan Pop-Curșeu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2012.
130. Todorov, Tzvetan, *Grădina nedeșăvârșită. Gândirea umanistă în Franța*, traducere din limba franceză de Delia Șepețean Vasiliu, Editura Trei, București, 2002.
131. Todorov, Tzvetan, *Viața comună. Eșeu de antropologie generală*, traducere din franceză de Geanina Tivdă, Editura Humanitas, București, 2009.
132. Tomuș, Mircea, *Carnet critic*, Editura pentru Literatură, București, 1969.
133. Vartic, Ion, *Modelul și oglinda*, Editura Cartea Românească, București, 1982.
134. Vartic, Ion: *Ibsen și „teatrul invizibil”. Preludii la o teorie a dramei*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.
135. Vârgolici, Teodor, *Interferențe literare româno-franceze*, Editura Univers, București, 1977.
136. Vianu, Tudor, *Arta actorului*, Editura Vremea, București, 1932.
137. Vianu, Tudor, *Dualismul artei*, București, [s.n.], 1925.
138. Vianu, Tudor, *Estetica*, studiu de Ion Ianoși, Editura pentru literatură, București, 1968.
139. Vianu, Tudor, *Postume*, cu o postfață de Ion Ianoși, Editura pentru literatură universală, București, 1966.
140. Vlad, Ion, *Convergențe (Concepte și alternative ale lecturii)*, Editura Dacia, Cluj, 1972.
141. Volovici, Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”. Eșeu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995.
142. Vulcănescu, Mircea, «*Tânăra generație*», ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Compania, București, 2004.
143. Wagner, Richard, *Opera și drama*, traducere din limba germană de Cristina-Maria Crăciun, cuvânt înainte de Vasile Morar, postfață de Victor Ioan Frunză, Editura Nemira, București, 2011.
144. Zamfirescu, George Mihail, *Mărturii în contemporaneitate*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1974.

145. Zarifopol, Paul, *Pentru arta literară*, Editura Litera, București, 2011